

Актуальна тема номера:
**“ВИТОКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ:
 проблемні аспекти і нові підходи”**

Вступ до актуальної теми

Ігор Бойко

доктор юридичних наук, професор,
 завідувач кафедри історії держави,
 права та політико-правових учень
 Львівського національного університету імені Івана Франка

**ПИТАННЯ КОНЦЕПЦІЇ НАУКОВОЇ ДОКТРИНИ
 УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ**

Повномасштабна війна Росії проти України, яка розпочалася 24 лютого 2022 р. і триває до сьогодні, зумовила кардинальні зміни в усіх сферах суспільного та державного життя. Російська збройна агресія проти України супроводжується активною інформаційною кампанією, спрямованою на привласнення Росією української історії, провокування ворожнечі в українському суспільстві та ін. Російська пропагандистська машина намагається виправдати вторгнення до суверенної Української держави, дискредитувати її на міжнародній арені та маніпулювати свідомістю і своїх громадян, і світового співтовариства.

Антиукраїнська інформаційна війна ведеться ще з часів існування Російської імперії та Радянського Союзу. Імперська історіографія цих держав стверджувала, що в первісні часи на території сучасної України не існувало ні держави, ні права, що умови для їх виникнення склалися пізніше – з появою приватної власності й диференціацією суспільства. За часів Радянського Союзу у вищих навчальних закладах України вивчали історію держави та права СРСР, у якій основну увагу приділяли проблемам утворення СРСР, становлення радянської влади в Україні, тобто з грудня 1917 р. і далі. Про розвиток української державності замовчувалось.

Вважалося, що Україна до радянських часів ніколи не мала своєї державності, власного права і взагалі не було українського народу. У цьому аспекті радянська ідеологія, політична й історична наука взяли за основу політику державно-шовіністичних кіл царської Росії, які намагалися ліквідувати українську мову, історію, культуру, саму українську націю, а українців

вважали “малоросами”, відгалуженням російського народу, тобто етносом другорядним, який не має історичних державно-правових традицій, отже, права на самостійне існування. До речі, такі самі ідеї пропагують сучасні російські ідеологи, які безпідставно заперечують існування Української держави і українців як окремої європейської нації.

Російська інформаційна агресія становить загрозу національній безпеці України, оскільки спрямована на дестабілізацію внутрішньополітичної ситуації в державі, провокування розколу в українському суспільстві, а також дискредитацію незалежності України та її євроінтеграційного курсу. Зазначена ситуація зумовлює необхідність здійснення Україною активної інформаційної державної політики з метою реалізації та захисту національних інтересів у історичній сфері та цілісної державної політики, спрямованої на відновлення, збереження і захист національної пам’яті та Української держави. Захист національних інтересів і національної безпеки є обов’язком Української держави та кожного українця, що забезпечує їй легітимність та спадкоємність поколінь.

У сучасних реаліях перед українськими науковцями постало важливе і відповідальне завдання – рішуче й послідовно протистояти ворожим фальсифікаціям національної історії, розвінчувати російські імперські міфи, аргументовано показувати волелюбність українського народу, його споконвічні прагнення і боротьбу за право на свою державу, право, культуру тощо. Тому необхідно розкривати історичну правду, доносити її до широкої громадськості з метою вироблення імунітету проти антиукраїнської і антидержавної пропаганди наших ворогів.

Сьогодні історія є потужним чинником інформаційної війни, яка передувала відкритій агресії Росії проти України, й супроводжує її натеper. Україні потрібна правдива історія, базована на авторитетних історичних джерелах. Без правдивої історії досягти перемоги в нинішній війні за національну ідентичність складно. Тому вивчення історії української державності має особливо важливе значення. Перифразовуючи відомий німецький вислів, який особливо актуальний для нас сьогодні, – “війну виграє вчитель історії”¹. Образно кажучи, від вчителя історії, від того, які історичні знання здобувають наші учні, пізніше – студенти і громадяни України, як вони усвідомлюють історію своєї держави, залежить багато, і щонайважливіше – формується усвідомлена патріотична та державницька позиція у цій довготривалій

¹ Йдеться про вислів “Der preussische Schulmeister hat die Schlacht bei Sadowa gewonnen” (“Пруський учитель виграв битву під Садовою”), що є трансформацією виразу Оскара Пешеля (1826–1875), професора географії в Лейпцигу, який у статті в журналі “Ausland” (“Die Lehren der jüngsten Kriegsgeschichte”, № 29 за 1866 р.) писав: “Ми тільки що сказали, що навіть державна освіта вирішує результат воєн: тепер ми хочемо показати, що коли прусси перемогли австрійців, це була перемога пруських учителів над австрійськими учителями. <...> Набагато важливіше викладання історичних наук <...>”. Див.: Georg Büchmann, *Geflügelte Worte: Der Citatenschatz des deutschen Volkes* (Fortgesetzt von Walter Robert-tornow, Neunzehnte vermehrte und verbesserte Auflage, Haude & Spener’sche Buchhandlung (F. Weidling) 1898) 552; Oskar Peschel, “Die Lehren der jüngsten Kriegsgeschichte” [1866] 29 Das Ausland: Wochenschrift für Länderu. Völkerkunde 695.

війні, яку століттями веде Росія проти України. Тому ці питання сьогодні особливо гострі й актуальні. У зв'язку з цим важливим завданням українських істориків права є поглиблене вивчення та переосмислення багатовікової історії української державності, вивчення досвіду боротьби українців за свою державу.

Особливе завдання покладається на науку історії держави і права України, що має властивість виявляти стійкі тенденції вивчення розвитку державно-правових традицій на українських землях, змістом яких було й залишається відображення їхньої історії з позиції українського державознавства. Значний інтерес у цьому сенсі становить науковий аналіз витоків, етапів становлення та розвитку української державності, що дає змогу глибше зрозуміти специфіку та закономірності державно-правового розвитку українського народу, відновити систему державно-правових відносин, що характеризують самобутність державно-правової системи України, показати тяглість української історичної державно-правової традиції та забезпечити наступність розвитку національної держави і права, які мають власне історичне коріння.

Серед тенденцій розвитку сучасної науки історії держави і права України провідною є формування історико-правової доктрини української державності як системи принципів, уявлень, поглядів щодо витоків, етапів становлення та розвитку української державності. Історико-правова доктрина української державності – це зумовлена духовним і інтелектуальним розвитком української нації (народу), станом моральності та політико-правовою культурою українського суспільства цілісна система принципів, поглядів, уявлень, ідей і концепцій щодо зародження, становлення та розвитку української державності, а також обґрунтування права української нації на створення національної держави, які виступають теоретичним стрижнем та концептуальною основою державотворення в Україні².

Важливою складовою історико-правової доктрини української державності є визнання права української нації на створення національної держави, адже сучасна Українська держава і стала результатом багатовікової боротьби народу за право мати свою національну державу. У періодизації історії Української держави можна виділити такі періоди становлення і розвитку державно-правової традиції. Перший період – Антська держава, київська княжа держава – Україна-Русь, Галицько-Волинська держава. Сімсотлітній період існування Держави антів, Києво-Руської держави – України-Руси та Галицько-Волинської держави став могутнім фундаментом становлення української держави, а також основою для духовного і державницького відродження народу у XVI–XVIII ст. Другий період – Козацько-Гетьманська держава, яка залишила у спадщину українському народові величезні державницькі традиції і досягнення, зокрема, й у галузі права, які стали рушієм

² Актуальна тема номера: “Історико-правова доктрина української державності” [2020] 1 Право України 11–281 <https://pravoua.com.ua/uk/store/pravoukr/pravo_2020_1> (дата звернення 30.12.2024).

відродження національної державницької ідеї у XIX і XX ст. Як і за часів Козаччини, політичні діячі спиралися на традиції Київської Русі й Галицько-Волинської держави, так і в новітній історії XIX–XX ст. Гетьманщина стає основою нового державницького відродження. Усвідомлення спадкоємності державницького життя давало новому поколінню українських політичних діячів упевненість у правоті своїх державницьких прагнень. Третій період – УНР за Центральної Ради, Українська Держава за П. Скоропадського, УНР за Директорії та ЗУНР. Четвертий – Карпатська Україна (1939 р.), Українська держава (1941 р.). П'ятий – соціалістична квазідержава та союзна республіка у складі СРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка (до 30 січня 1937 р. – Українська Соціалістична Радянська Республіка). Шостий – сучасна Українська держава.

На жаль, були періоди, коли територію української держави захоплювали агресивні сусіди, які мали свої плани та інтереси щодо українських земель. Українці, перебуваючи у цих складних умовах, вистояли, зберегли свою національну ідентичність і волелюбність, завжди прагнули мати свою державу, а в часи її відсутності піднімалися на боротьбу за її відродження. Українська державність ніколи не переривалася. Ідея української державності існувала в думках, культурі, праві, пам'яті українського народу, яка передавалася від покоління до покоління. Українці як волелюбна європейська нація завжди піднімалися на національно-визвольну боротьбу, метою якої було відродження національної держави. Завдяки цьому українська держава відродилася у 1649, 1917, 1939, 1941, 1991 рр.

Стратегічне завдання сучасної української історико-правової науки полягає в поглибленні знань про витоки та історичні етапи, досягнення й прорахунки українського державотворення. Як наслідок – отримані знання і сформульовані висновки покликані відіграти важливу роль у сучасному державотворенні, позаяк вони збагачують історичним досвідом та історичними уроками сучасних політиків, державних і громадських діячів, українське суспільство загалом. Ґрунтовне вивчення та узагальнення історії української державності має надзвичайно важливе значення як для самоідентичності кожного українця, так і для консолідації українського народу задля перемоги України. У цьому аспекті базовою, фундаментальною убачається потреба мати глибокі знання про початки та історичні етапи розвитку української державності.

Особливе значення в цьому контексті має історико-правовий і теоретико-правовий аналіз сутності української державності. Поняття і зміст державності є значно ширшим порівняно з поняттям і змістом «держава». Державність – це тривалий і складний процес боротьби української нації як корінної, титульної за право створити національну державу. Державність має своїм результатом створення держави як підсумок розвитку української нації. Державність є своєрідним фундаментом, корінням держави, а остання, своєю чергою, є однією зі складових – своєрідним підсумком державності.

Історія української державності є одним із важливих атрибутів сучасної держави, її суверенності та ідентичності. Модель держави умовно тоді цілісна, коли, крім крони дерева, відображено і його коріння. Історичні знання про українську державу сприяють формуванню національної свідомості та патріотизму як важливого суспільного і морального принципу, що характеризує ставлення людей до своєї Батьківщини. Патріотизм виявляється у певному способі дій і складному комплексі суспільних почуттів, що загалом називається любов'ю до своєї Батьківщини.

Патріотизм як одне з найглибших почуттів формувався століттями і тисячоліттями розвитку української нації. Це діяльне ставлення до Батьківщини, яке спирається на природний зв'язок людини з Батьківщиною і віддзеркалює національну гордість і любов до неї, громадянську відповідальність за її долю. Це проявляється в творчій праці, у зміцненні та захисті своєї державності, територіальної цілісності та недоторканності.

Патріотизм необхідно виховувати з дитинства, особливо в період формування особистості. Завдяки вивченню історії української державності сучасному поколінню українців необхідно зрозуміти, що природний зв'язок з Батьківщиною проявляється як почуття та обов'язок, що виникає об'єктивно, без цілеспрямованого ідеологічного впливу і змістовно містить турботу про інтереси та історичну долю держави і готовність заради неї до самопожертви. Патріотизм – це також вірність Батьківщині, що веде боротьбу з ворогом, окупантом; гордість за соціальні та культурні досягнення своєї держави; співчуття до страждання народу й негативне ставлення до соціальних вад суспільства; повага до історичного минулого Батьківщини і успадкованих від нього традицій; прив'язаність до місця проживання (села, міста, області, держави загалом).

Як свідчить багатовіковий досвід українського державотворення, почуття патріотизму, національної гордості виникають також на ґрунті досягнень та успіхів у національному житті. З ідеєю патріотизму тісно пов'язані ідеї національного відродження та національної державності. Єдиною основою, життєдайною їх силою є насамперед зростання національної свідомості, відчуття великої прив'язаності людей до своєї Батьківщини, мови, історії, традицій, звичаїв.

Одним із найбільш пріоритетних завдань сучасних історико-правових досліджень українських вчених є об'єктивне, комплексне й усебічне вивчення витоків, етапів становлення та розвитку української державності. У цьому контексті зазначимо, що за роки державної незалежності України з'явилося чимало наукових праць, у яких вчені історію української державності розглядали комплексно – від перших державних утворень до сучасної Української держави.

Однак історики, правники не ставили собі за конкретну мету докладно проаналізувати найдавніший етап історії державотворення на території України, пов'язаний з виникненням і розвитком таких державних утво-

рень, як Кіммерія, Скіфська держава, античні міста-держави Північного Причорномор'я, Боспорське царство, Готське королівство, Держава антів, Києво-Руська держава, Галицько-Волинська держава та ін. Цей важливий аспект державотворчих процесів, на жаль, не набув належного докладного розгляду, і тому висвітлений фрагментарно. Тому, на нашу думку, існує нагальна потреба більш докладного й системного об'єктивного аналізу процесу зародження, розвитку й занепаду перших державних утворень на території сучасної України, які не всі були етнічно українськими, але мали прогресивний вплив на процеси українського державотворення, що відбувалися в наступний період – у часи формування української державності.

Як засвідчують наукові дослідження, перші державні утворення на території України позитивно вплинули на зародження, становлення і розвиток української державності. Однак, на жаль, деякі історики, спираючись на марксистсько-ленінську концепцію, відносили витoki української державності до часів Києво-Руської держави. Проте більшість сучасних українських вчених убачають корені української державності в набагато давніший історичний період. Висвітлення саме цієї наукової проблеми є метою запропонованої актуальної теми.

Сучасна Україна – це одна з найдавніших європейських держав з понад тисячолітною історією. Більшість сучасних українських істориків та істориків права вважають, що Україна є історичною, геополітичною і культурною складовою європейської цивілізації. Аналогічної позиції дотримується Міністерство освіти і науки України у відповідних нормативно-правових актах щодо вивчення витоків історії української державності. У сучасних шкільних підручниках з історії України за 7 клас, у підручниках з історії України для студентів вищих навчальних закладів I–IV рівнів акредитації зазначається, що українська державність має понад тисячолітню тяглість, а її еволюція відбувалася в річищі загальної європейської історії. Свідченням цього є згадка в Акті проголошення незалежності України про продовження тисячолітньої традиції державотворення в Україні. Крім цього, Верховна Рада України, ухвалюючи Конституцію України³ 1996 р., спиралася на багатовікову історію українського державотворення, що є також визнанням факту наявності в Україні власного досвіду державно-правового розвитку. Це ще у 1903 р. на високому науковому рівні виснував видатний український історик світової слави М. Грушевський у своїй ґрунтовній науковій праці “Звичайна схема “руської” історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства”⁴.

Україна належить до кола найбагатших на різноманітні пам'ятки археології країн Європи, що свідчить про багатогранну історію регіону в далекому минулому. Відомий український історик Л. Залізняк справедливо зазна-

³ Конституція України від 28 червня 1996 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення 30.12.2024).

⁴ М. Грушевський, “Звичайна схема “руської” історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства” [1904] 1 Статті по славяноведению 298–304 <<https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/16514/file.pdf>> (дата звернення 30.12.2024).

чає, що з давніх-давен територією України із середземноморського півдня на лісову північ поширювалися різноманітні новації, а з Азії степовим коридором в Європу просувалися войовничі орди кочових степовиків. Сотні стародавніх народів проживали на українських землях до появи тут власне українців. Вони залишили після себе не лише численні німі археологічні свідчення – стоянки, селища, кургани, а й безцінні культурні надбання, що пізніше вплинули на формування української етнокультури⁵.

Україна має цікаву та пізнавальну історію, яка бере свій початок з появи перших людей на її території. Первісна людина на території сучасної України вперше з’явилася у ранньому палеоліті – близько 1 млн років тому. На думку археологів, найвірогідніше, найдавніші люди (архантропи) прийшли на територію України з Передньої Азії через Балкани і Центральну Європу. Ця міграція тривала протягом багатьох тисячоліть. Найдавніші стоянки первісних людей на території України знайдено біля с. Королеве (Закарпаття), м. Амвросіївки (Донбас), с. Лука-Врублівецька (Хмельниччина) та ін. Усього на території України відомо понад 30 стоянок доби раннього палеоліту. З епохою заліза пов’язана поява перших державних утворень на території України, зокрема, серед кочових народів Півдня. Першими на шлях державотворення у I тис. до н. е. вступили кочові племена у степових регіонах Північного Причорномор’я (на території сучасної Південної та Південно-Східної України та частково Криму) – кіммерійці, скіфи, сармати, готи, гуни. Демократичні традиції та досвід державного життя на ці території принесли греки-переселенці, що в VII–V ст. до н. е. заснували міста-держави (поліси) – Тіру, Ольвію, Херсонес, Пантікапей та ін.

Сучасні українські історики справедливо відзначають про значний вплив перших державних утворень на території України на становлення і розвиток української державності. Так, І. Гирич, доктор історичних наук, завідувач відділу Інституту української археографії та джерелознавства імені М. Грушевського НАН України наголошує, що

державність треба вести з того часу, коли з’явилися державні утворення на території України. І це не час хрещення Русі, а принаймні на 1000 років раніше. Треба включати у хронологію державності грецькі колонії на півдні України, скіфів, кочовиків – всі утворення, що мали ознаки державності⁶.

Сучасні українські історики справедливо стверджують про те, українці мають повне право претендувати на історичний спадок усіх державних утворень, що існували на території України від доби кіммерійців, Скіфського царства і давньогрецької колонізації. Низку слушних міркувань щодо цього українські історики висловили під час круглого столу “Українська незалеж-

⁵ Л. Залізник, *Стародавня історія України* (2-ге вид. доповн., Темпора 2019) 7.

⁶ Антон Печерський, ‘Починати історію державності в Україні слід з античності – експерти’ (АрміяInform, 30 серпня 2022) <<https://armyinform.com.ua/2022/08/30/pochynaty-istoriyu-derzhavnosti-v-ukrayini-slid-z-antychnosti-eksperty>> (дата звернення 30.12.2024).

ність і державність: історія та перспективи”, який відбувся 30 серпня 2022 р. в АрміяInform.

Науковці обґрунтовано наголошують, що саме Україна має найбільше прав претендувати на історичний спадок усіх державних утворень на власній території. Тож якщо витоки української державності необхідно виводити від доби Києво-Руської держави, то історія державності в Україні значно давніша. Українські історики наголошують, що перші держави на території України виникли не пізніше, ніж у VI–V ст. до н. е. Це славнозвісні давньогрецькі поліси на території Кримського півострова і материкової України та знамените Скіфське царство⁷.

Наукові праці давніх і сучасних українських істориків переконливо свідчать про те, що процеси виникнення, становлення й розвитку української державності були закономірним наслідком формування українського народу, його тривалих пошуків, наполегливих змагань і напруженої боротьби за свою свободу і державну незалежність. Аналіз різноманітних наукових концепцій історичного розвитку України (державницької, народницької, національно-державницької та ін.) переконує, що чітко визначених, конкретних хронологічних меж генезису української державності, які в сучасних умовах вважалися б загальноновизнаними, в українській історіографії досі не визначено. Новітні наукові праці з історії української державності засвідчують, що “хронологічні коливання” дослідників при розгляді цієї надзвичайно важливої наукової проблеми залишаються доволі відчутними (нерідко відмінність у судженнях авторів сягає навіть кількох століть). Вважаємо, що початки української державності потребують всебічного й глибокого вивчення, осмислення та узагальнення.

Що дає нам з’ясування витоків, етапів становлення та розвитку української державності? Насамперед усвідомлення і розуміння того, що українському народу належить досконало знати своє походження, своє коріння та витоки національної державності. Бо “хто не знає свого минулого, той не вартий свого майбутнього. Хто не шанує видатних людей свого народу, той сам не вартий пошани”. Знаний український історик і відомий державний діяч початку ХХ ст. Михайло Грушевський справедливо наголошував: “Завдяки історичній пам’яті людина стає особистістю, народ – нацією, країна – державою. Вся наша надія – в нас, вся сила – в народі”. Тому завдяки поглибленому вивченню історії національного державотворення, її переосмисленню можна пришвидшити процеси консолідації української нації, а відтак вирішити багато нагальних проблем. Сьогодні важливо усвідомити, що національна історія є дієвим інструментом згуртування українського суспільства, вагомим засобом зміцнення державної єдності України, її незалежності та

⁷ Євген Букет, “Українська незалежність і державність: історія та перспективи” – в АрміяInform відбувся круглий стіл (АрміяInform, 18 серпня 2022) <<https://armyinform.com.ua/2022/08/18/ukrayinska-nezalezhnist-i-derzhavnist-istoriya-ta-perspektivy-v-armiyainform-vidbuvsya-kruglyj-stil>> (дата звернення 30.12.2024).

національної безпеки. Ґрунтовне вивчення й узагальнення багатовікового досвіду національного державотворення має надзвичайне значення як для самоідентичності кожного українця, так і для єдності українського народу заради утвердження України як демократичної та правової держави.

Вивчення історії української державності має важливе значення для врахування історичних уроків, позитивного і негативного державотворчого досвіду, адже історію не даремно називають найкращою вчителькою і вихователькою у житті. Знання історії української державності пробуджує в нас національну гідність, формує нашу духовність, культуру, що потрібно особливо зберігати й передавати своїм дітям, молоді через освіту та виховання. Якщо говоримо про виховання свідомого громадянина й патріота власної держави, то знання національної історії є фундаментом. Без розуміння історії ми не усвідомимо реальних мотивів російської агресії проти України. Зневажливе ставлення до історії, а в кращому разі – недооцінка і незрозуміння її важливості, тим паче тепер, є дуже серйозною помилкою. У чому ж суть нашої історії? Чи не найкраще сказав про нашу історію французький мислитель Вольтер: “Україна завжди прагнула до волі!”. У цих словах відображена сутність нашої історії, її відмінність від історії Росії.

Вивчення історії української державності сприяє формуванню відповідального громадянина України, державотворця, свідомого патріота своєї держави. Для цього потрібне чітке свідоме й відповідальне самопізнання. Сьогодні важливо проговорити в суспільстві, з’ясувати й такі принципи питання: чому, особливо на вирішальних етапах української історії, спостерігалися такі негативні явища, як відсутність національної єдності, схильність до завищеної самооцінки окремих державних діячів, себелюбство, недотримання слова, безглузда поступливість ворогам і нетерпимість до соратників, якщо вони були іншої думки про спосіб досягнення спільної мети, суперечливість політичних орієнтацій суб’єктів влади та різних соціальних груп, незрозуміння глибини подій, що відбуваються, тенденція до взаємної боротьби, надмірна емоційність, уразливість, популізм, повторення помилок, допущених у попередні періоди боротьби за Українську державу та ін. І нарешті – чому маємо забагато прикладів національної зради, чому сьогодні є випадки колабораціонізму? Переосмислюючи ці риси, важливо зрозуміти їхнє походження, а зрозумівши, позбутися цих рис, бо лише в них – причина того, що легендарно сміливий і кмітливий народ, попри всі свої славні звитяги, так часто виявлявся неспроможним закріпити перемогу і розбудувати власну державу. Попри деякі наші недоліки, ми, українці, зберігаємо тяглість до свободи, справедливості, демократії, маємо глибоку релігійність, душевну щедрість, зберігаємо національні традиції. Сьогодні важливо розвивати національну єдність, підтримувати одне одного, долати разом усі випробування, які випали на нашу долю, пам’ятати, що сила духу, свідомий патріотизм, оптимізм і здатність знаходити спільну мову роблять український народ сильним та незламним.